

գեղեցկութեան, կ'աղաղակէ Պլատոն, հոգւոյն թեք կը բուսնին և կը մեծնան» . — « Եթէ հոգին չգեղեցկանայ, կը յաւելու Պլատոնոս, գեղեցկութիւնը պիտի չտեսնէ » :

8. Դիտելի է զարմեալ՝ որ նմանօրինակ կրթութիւն առած անձանց մէջ ևս՝ գեղեցկին զգացումն ու վայելքն՝ իրենց զայն բմբռնելու հոգեկան աստիճանին կամ ճաշակին զարգացման համեմատ է : Ոչ միայն տարբեր յայտնութիւններէն կ'ախորժին, այլ մի և նոյն ճիւղին մէջ ալ զգացումնին կրնան տարբերել : Ոչ բանաստեղծը պատկերհանի մը չափ կրնայ նկարի մ'արժէքը գնահատել, ոչ երաժիշտ մը ճարտարապետի մը չափ գաստակերտի մ'արժանիքը : Վերջապէս երկու պատկերհան կամ երկու երաժիշտ կրնան՝ մեծ հանճարներ ըլլալով հանդերձ՝ և առանց ի հաշիւ առնելու իրենց նկարագրին սեփական կեփքը՝ բոլորովին տարբեր գաղափարներ ու նենալ իրենց արուեստին արտայայտութեան կամ նպատակին վրայ . այս տարբերութիւնները կը կազմեն ինչ որ « Դպրոց » կ'առուանենք :

9. Ընդհանուր առմամբ արտաքին ապաւորութեանց մեզ պատճառած հանոյրն այնչափ աւելի զգայի է՝ որչափ յուզումն աւելի բուռն է : Սակայն այս սաստկութիւնն ոչ թէ տը պատրութեանց հոծութեան մէջ փնտռելու է, — վասն զի այն ասեմն ամենէն սուր ճիւղեր՝ ամենէն տարրիկնակ բարդութիւնները պէտք էին ընտրելագոյններն համարուիլ, — այլ անոնց բնութեան, անոնց մեր գեղեցկագիտական գրացումներ և գաղափարք կոչած ներքին տրամադրութեանց հետ ունեցած մէկ անբացատրելի համաձայնութեան մէջ : Մեր զգալեանք միջոցաւ ընդունած գաղափարներէս՝ մեր միտքը վերացրցմամբ և վերուձութեամբ՝ կերպի, ներդաշնակութեան, համեմատութեան, վայելչութեան, միութեան և զանազանութեան գաղափարները կը յղանայ, որք այնուհետեւ իրեն համար գեղեցկագիտական արտաբերութեանց իբրեւ նմարը կ'ըլլան : Այս որպիսութեանց միութիւնն է որ մեզ ախորժ կը պատճառէ : Այն գործ որ մեր վրայ ապաւորութիւն կ'ընէ, այդ տարբերաց իւր մէջ գտնուելով՝ մեզ գեղեցիկ կ'երևի այն հա-

մեմատութեամբ՝ որով անոնք միահաղոյն իրմբուած են . կատարեալ կ'ըլլար՝ եթէ անոնք զանուիւն իրենց պէտք եղած չափովն և ամենէն համաձայնող զուգարթութեամբք : Անուի է որ՝ ինչպէս աւելի վերն բսիքն՝ անտարբեր կամ պզգալի իսկ առարկայ մը կըրնայ իւր նկարագրութեամբը գեղեցկագիտական վայելք մ'ազգել, վասն զի անոր ներկայացման մէջ ճարտարին հզօր անձնաւորութիւնը կը տեսնենք : Ոչ թէ առարկային պատկերն է մեզ զարմանք պատճառողը՝ այլ նմանողին արուեստագիտական կորովը : Անձնաւորութեան համար մեր զգացած համարակական զարմանքին մէկ ապացոյցն է՝ ընդօրինակութեանց համար մեր յայտնած արհամարհանքը : Այսպէս ահա գեղեցկագիտական վայելք զարմանախառն հաճոյք մ'է :

Շարայարելի

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ՀԱՄԱԳՈՅԻՑ ՍԻՐՈՑ ԳԱՂՏՆԻՔԸ

Բանաստեղծութեան քնարը չէ միայն, որ կ'երգէ սիրոյ գաղտնիքը, այլ և գիտութիւնն : Տիեզերքը համարէն՝ սիրոյ արտայայտութիւնն է : Հասարակաբար սիրտը կը կոչուի այն գործարանն, ուր աւելի կ'եռայ էակի մի գոյութիւնն և կեանքն . սակից իբրեւ ի կեդրոնէ կը ծաղին ներգործութիւնը, և ուր կը կեդրոնանան պարձազարձ շրջանով : Այսպէս և սէրն է այն ներգործութեանց ամենագոյաւորն . ամենապնին և ամենաքննողչն, որ կը վառէ կը կենդանացնէ սիրտը և կը՝ պահէ քայտելունը : Ամենայն օր սիրով կը ծնանի, սիրով կը սնանի և կը մեռնի . մանաւանդ թէ սիրոյ անմահունակ անուրջին մէջ կը գտնէ միայն իւր երջանկութիւնը : Այս զօրութիւնս՝ որ լուսնի և նուրբ եթերէն աւելի խորաթափանց՝ կը զանդի բոլոր կենսաւնակ արտաճող բնութեան մէջ, է այն ամենանշալկ բա-

ժակն, որ կը քաղցրացնէ նոցա կենաց հալու-
մաշի և խառագոյն երկանց դառնութիւնները :
Առանց ասոր ոչ մի արարած չպիտի համար-
ձակիք փիեզերաց կարգին մէջ հանգանակել
իւր հանգիստը, ազատութիւնն և կենսիքը,
ուրիշ անհասարկ գոյութիւն և կենսիք տալու և
պահպանելու համար. նա է ուրեմն՝ որ կու
սայ տկար էակին յաղթել ամենայն դժուա-
րութեանց և դիւրից՝ այս կենաց և գոյու-
թեան մեծ և անպուշ պայքարին մէջ :

Ինչպէս փրկելի հաւն՝ իւր խորուկեալ ա-
նիւնէն, այսպէս և բանաստեղծը և բնախօսը
սիրոյ ամէն բան կիզող հնոցէն սուրբ բոլոր
իրենց խանդիկ և ստեղծութեանց գեղեցիկ և
զոդարիկ թռչանքը, և վերջ ի վերջոյ սիրոյ
սուրբ հրոյն մէջ խորուկուելով՝ թողին յաշ-
խարհի անմահ ծնունդներ, համանմանք իրենց
սրտին և հանճարոյն : Այս, այս սուրբ հրոյս, —
կը զարմանանք ընթերցելով «Notre Dame
de Paris», — այնպէս կը բաբախէ Վ. Հիւ-
զոյի նկարագրած սցենդ և ան և փռագոյնտոյնի
սիրտը՝ զկէ ի անմահելին, ինչպէս կեթէի
գերապանծ Հռոմէկոյնսինը՝ (Մարգարէին)
զկէ ի գեղեցիկն և վսեմը : Սիրոյ յաղթու-
թեան կամ պարտութեան երջն է, որ կը
հնչեցնեն, — ուրախ կամ զուարթ, — հովուի
սրինքը, երկրպագոծին խրճիթը, սփռակին
լանջը և համաշխարհական կարգի ամենա-
լար քնարն : Տիեզերք իսկ իւր ամենազգի
հիւսուածներով և բազմապիւններով, հնա-
նալովն և վերանորոգութեամբը բարիշ բան
չեն, բայց եթէ սիրոյ համեմը, եղարելի չէ
երեւակայել փոքր կամ մեծ ամբողջ մի էա-
կաց՝ առանց սիրոյ միաւորող ներդրածութեան :
Առանց սիրոյ աշխարհ պիտի լինէր եղջե-
րուաքաղ մի, ուրուական մ'առանց որպի-
սութեան : Առաջին թշուառն և մարդկութեան
թշուառացուցիչն անգամ՝ ի սկզբան իւր գո-
յութեան՝ սիրոյ մէջ գտաւ իւր երաշխութիւնն
և փայլը, ինչպէս յետոյ անձնասիրութեան
մէջ իւր անվերջ թշուառութիւնն և խաւա-
րը : Բացարձակ ոչինչն միայն զուրկ է ի սիրոյ,
այն պատճառաւ իսկ պիտի մնայ միշտ ոչինչ :
Վերջերս գեղեցիկ յօդած մի հրատա-
րակուեցաւ « Նոր դար » օրապրին 36 և 38
թիւերուն մէջ՝ « Սիրոյ արտայայտութիւնը »

խորագրի ներքեւ, իբրեւ ծնունդ Մանտէլացցա
խառաքող զգայուն գրչին, հայերէն թարգ-
մանուած : Թարգմանութեան որպիսութիւնն
ես ուրիշին կամ ուրիշ առթիւ կը թողում
դատել. այլ այս անգամ՝ դիտել կու տամ
միայն զայն ընթերցողներուն, որ այն յո-
գուածն վառ նկարագիր մ'էր սիրոյ արտայայ-
տութեանց, նայն իսկ ներքոյ անկեալ աւելի
զգայական կրից և բիրտ բերմանց ազդե-
ցութեանը, և ոչ եթէ բուն սիրոյն, բայ-
ց որում նկատելի է իւր կատարեալ պարունակին
մէջ : Ստոյգ է, որ իտալացի բանասիրին
հետ՝ ռամիկին ևս կը ներկայացնէ յաճախ
զՍէրը թեւաւոր լուծիւն մի, որ կապարճէն
արձակուած նետի մի պէս ուժգին և կուր-
օրէն կ'ընթանայ զկէ առ սիրելին. և հուր,
և ջուր և սուր չեն կարող կասեցնել զնա,
առանց բառնալոյ նախ անոր գոյութիւնը :
Սիրոյ առջեւ չկայ ո՛ր և է չինական պա-
տուար. բայց և այնպէս պէտք է բռնել
թէ ծանօթութիւն բարայն և ճաշակ գեղեց-
կին են իրօք անոր աչքերը. անոնցմով կը
շարժի յաճախ, բայց շարժելէն վերջ՝ այլ ևս
անոնց չանտար, կոյր է նա, երբ առեղևոյթ
կամ լոկ զգայական է նորա առարկայն :
Սէրն երբ զուրկ է ազնիւ և բարձրագոյն
տեսութեան, մարդալայն չէ, այլ անասնա-
կան. սակայն զայս՝ ազնուաբանի, և ազնուա-
զոյնը՝ գերազանցի կարէ փոխել մարդ էակն
միայն. և այս՝ ոչ եթէ բնաշինը բարձրամը
կարողութեան, այլ ընտրութեամբ առար-
կային կամ ստոյգ բարայն :

Եւտարեալ է բոլորակն, բայց բոլոր կա-
տարելութեանց ազդիւրն՝ է կեդրոնն կամ
միջակէտն. այսպէս ուրեմն այն ասան կա-
տարելապէս կազմած կ'ըլլանք սիրոյ շրջա-
նակը, երբ ի նկատի առնուիք այն գերա-
պանծ սիրտը, ուսկից հաղորդմամբ յառաջ
եկան երաբանական սիրոյ տեսակները՝ ա-
նոնց լուծեան համեմատ, և յորում իւր վե-
րագառնան իբրեւ ի կեդրոն : Դատար շարժած
են իրենց սրտին հետ՝ նաեւ գրիչը, մեկնելու
սիրոյ զաղալքը. շատեր յափշտակուած սիրոյ
թեւերուն վրայ՝ մարդկային կրից քնքոյշ և
սիրտ ճմուղ եղբերեղբութիւններ արտայայտ-
ած, սակայն ես պիտի դժեմ այս տեղ այն իս-

կական պատկերը, զոր ներշնչեց ինձ սիրոյ մեծագոյն զոհին սուրբ յիշատակը :

Ահաւոր է բնեւորութիւնը ուղեւորին համար այն տեսարանը, զոր կը ներկայացնեն՝ կարծէք թէ մշտնջենաւոր մշուշով և խառնով պատած՝ ստուգի լեռները : Յուրտ սառածանեաց և լուսեման հետ՝ կեանքն իսկ բոլանդակապէս մեծեղութեան գերեզմանի մէջ թաղուած կը զգայ նա. և ամէն վայրեման և ամենուստ ստուերներ կը նկատէ՝ ո՛ր որ դառնայ : Սակայն ասկէջ շատ աւելի տաւոր է աշխարհի ծննդաբանութեան այն պատկերը, զոր կը ներկայացնէ մեզ վարսաւոր սերովբէն Մովսէս, հետեւեալ հակիրճ բառերով. « Եւ երկիր էր աներևոյթ և անպատարաստ, և խաւար ի վերայ անյնդոց »: Բնութեւ, եղան ուրեմն ժամանակ մի, յորում կեայր աշխարհ՝ առանց կենաց և առանց սիրոյ : Վիճակ սոսկայի : Մեր մաքերը չեն կրնար ըմբռնել զայն, բայց յայտնութեան հետ՝ գիտութիւնն ևս կը թուի հաստատել, նկատելով նախկին արեւելեան իբր լոյծ գանգաւորած մի խառնակոյտ և անզորաբան տարբեաց : Այլ յաւիտեանական Սէրը, Հոգին կենդանաբար թեւածելով այն ահաւոր անդնդոց վրայ, կը զրգէր, կը զգուէր և կը ջերմացնէր զայն իւր երկնատեղաց հրով, դնելով զայն իբրեւ կէտ և կեդրոն, որուն վրայ իբրեւ հասարակաց առանցքի պիտի դառնային ասպա արեւզերը համարէն՝ ըստ քերթողհօրն իտայիոյ

« Սէր որ վարէ զմեկու արեւոյն և աստղաց » :

Այս, արարչագործող այս սրտիս ձեռքով ելաւ, երբեմն ժամանակի, նիւթական համազոյց սիրտն՝ իւր անկազմ վիճակէն. և բիւրաւոր արեգակներ այն խաւարային անդնդոց միջէն իբրեւ յաւիտեանականութեան խորերէն՝ ճարեթելով՝ կու գան լուսաւորելու աստուածատունի Եդեմը, ուր կը բարսխէր հոգեկան սիրտն՝ երջանիկ զոյգին մէջ, բոլոր բնութեան և շնորհաց ձիւրքերով և զմայլումներով պատարուն : Այս մասին բնական գիտութիւնը զեռ իւր վերջին խօսքը ըսած չէ. և նոյն իսկ մարդկային ազգի հինաւորեց առանձնութիւններն, Եդիւսեան զաւորի և Աբիւսեան զաւորի երեւակայեալ երջանկութիւններն

ազոս ուրուագիծ մի համարելի են այն սիրաշատ վիճակին : Յայտնութիւնը կ'ուսուցանէ մեզ, թէ նիւթականէն աւելի կատարեալ էր հոգեկան աշխարհի սիրտը. և մարդկութիւնն իբրեւ օգ միութեան, իբրեւ զործ գեւրագանց՝ կը միացնէր երկաքանխարէ՝ իրենց անեղական սկզբան, անեղական սրտին հետ :

Սակայն առաջին արարչութիւնն՝ իբրեւ ստորին սանդղակամասն և զօրութեամբ միայն միացած էր արարչագործող սրտին հետ. խորհրդական բոլորակն՝ երկրորդ արարչութեամբ պիտի կատարուէր, որով առանձին իմն պիտի արտախալլէին անոսանման սիրոյ զեղմանքը՝ սահմանաւոր սրտերու մէջ, և սահմանաւորն՝ յաւիտեանից չի լուսած կերպով միանար անսահմանին հետ : Ամենայն ինչ օրինօք կը լինի. բնութեան հետ Աստուած ևս կը յարգէ օրէնքը : Նիւթական արեւելքս, որ կը շարժի և կը ներգործէ հարկի ներքեւ, շարունակից ի կարգի իւր յաւիտեանական բնութեացք. և ի՞նչ հուլիւսեալ երբէք, — ըստ աստեղագիտութեան, — յառաջին եռասնամեայէն հրոյն, բայց ոչ բնաւ արարչադիր կարգէ սիրոյն : Իսկ հոգեկանն, որոյ շարժման և սիրոյն իբրեւ գերագոյն օրէնք է անձնիշխանական ազատութիւնն, պաղեցաւ ստուգիւ ի սիրոյն, խոտորեցաւ յաւիտեանականից զծած ուղղութեանէն՝ երթալ զալիսիւթիլ գոգցես իմն նախաստեղծ աշխարհի անկարգութեան այն ահաւոր վիճին և խաւարի մէջ, զոր վերասին բացած իւր անկմամբ՝ Արուսեակն առաջին, անդրանիկն արարչութեան :

Մահուան ահաւոր վնասն հետ կը մեռնի և մարդկութեան սիրտն, և անէծք և երկունք երկնից՝ կը պատեն երկիրս : Ե՛րդեան աստեղը ձեռք ի վերուստ. կը հեծնի և երկնէն արարածը՝ ի ներքուստ : Այնգակն և լուսին, որոնք կարգեցան ի նշան և ի ժամանակ, սրտուհետեւ իրենց ծագելովն և խաւարելով ուրիշ բան չեն նշանակեր, բայց միայն բնութեան յեղափոխութիւններն և հալածանքն : Երկրագունդս, որ կը թաւալի տխուր և տմոյն, ուրիշ բան չի գծեր, բայց սառնութիւն սիրոյ և սրտի մարդկութեան : Անոր բնակչաց համար մի մի բարոյական խաւարումներ են փոխիլն աստուածապաշտու-

թեւե՛լ ի քննապաշտութիւն, և ասկէջ՝ ի թանձր կապալաւութիւն: Գարեբն, որը ծանր կամ երազ իրարու կը յաճորդեն այս խռաւրիս մէջ, ուրիշ բան չեն վկայագրեր, բայց եթէ բնաշինը ջրհեղճեղ և խառնակութիւն լն՝ զուաց և բարաց: Այգեր և ժողովուրդներ, ուրոնք իրրեւ սղտմային բեկորներ՝ մայրահետ աստակներու նման կու գան և կ'անցնին մալրութեան միջնորդան, ուրիշ բան չեն ներկայացնեն՝ բայց եթէ ատելութիւն, սպառնալիւն, ապականութիւն, արիւն, հուր և սուր: Այս և այսպիսի ահաւոր կացութեանց մէջ, զորս յայտնութեան հետ՝ գիտութիւնն ևս աստուած է, կը հնչէ վերէն խնդրայի սպառնական ձայնն ևս. « Մի մնասցէ հոգի իմ ի մարդկանց այսմիկ »: Հոգին՝ է սէրն, որ վառեց մարդկային սիրտը. հետեւաբար անջատմամբ իմանալի սիրոյն՝ յածող և կոծող մարդկութեան սիրտն ևս փոխանակ ի մանայեաց՝ կը ձգուի գէպ ի զգայականը. փոխանակ ազնուին՝ գէպ ի անաղբը:

Ի զուր կը ճգնին մարդկային շիջելափառ միտք և քաղաքական յարաձայնացումները ձեռք բերել սիրոյ, հաւասարութեան և երջանկութեան կորուսած թագաւորութիւնը. վասն զի ատելութիւնը, անգիտութիւնն և բարբարոսութիւնն արդէն իսկ բռնացեր են: Ներքնաշակ հելլենուհին և հռոմայեցի պատկառելի տիկինն, որ անգութ ուղբ կը զուարճանան իրկէսի մէջ դադանաց առջև պատուաւոր ստրկի ազդեղորմ՝ տեսարանային միայ, առաւելութիւն չունին, կամ խիստ քիչ, վայրենիքն, որ անկարեկիք կը դիտէ իւր որդւոյ վաճառութիւն: Առաքինիներն՝ կատոն, որ արբեցութեան մէջ կ'որոնէ իւր հաճոյքը, և Սոլրատ՝ ի խոր աստուածային խոկմանց, մի և նոյն յուսախաբութեամբ հրաժեշտ կու տան իրենց սիրելեաց և սիրուն կենաց. սակայն ալ նորա դաշինքով և ոչ սորա ասկիւն պեան արագազով ձեռք կը բերուին ազատութիւն և անմահութիւն: Ի զուր նանքա, հաւատ քաղկեայն կը դարձնէ երկնից համաստեղութեանց թերթերը. ի զուր և զեղափեան հարցուկը կը բռնագատէ զԱլլոդոն և զԱրամազդ՝ սիրոյ և ատելութեան, երկան, կուլեան և թշուառութեան զաղանիքը լուս-

ծեղու համար, քանի որ մարդկութեան համապիւս սիրտն՝ անհուն անընդհատութեամբ բաժնուած է զինքը շարժող և կենացորդող սիրոյ կեդրոնէն և ըստ մեծիմաստ Պրահատին՝ երկնային զօրութիւնը, աստուածային Բանը (Δεός) միայն կարող է լուծել այդ ամենամեծ անընդհատը,՝ մերձնել արարաւ ծական սիրտը՝ արարողին հետ և խորհուրդ խորին, զոր մեծ իմաստասիրին հետ՝ աշխարհ իսկ կ'անդիտանայը բմբուել, արարաւ չազարծութիւնը կը փոխէ վերածնութեան և Բայց քնչպէս. համեմատութիւնը կ'ընծայէ մեզ նիւթական սինեզրբա, 'եթէ՛ ստոյգ է արդարեւ երկու կարգաց՝ մէջ եղած աղերսն:

Գիտութեան քննող աչաց առջև կը բացուի ախեզերքս՝ իւր անչափելի հեռաւորութիւններովն և խորութիւններով՝ իրրեւ անկատար պատկեր մի անաւանանին: Մարդկային միտքը կը հաշուէ երկնից անծայրածիր շաւիղները, որոնք յետ երկայն շրջազայտեանց դարձեալ նոյն կէտը կը դառնան՝ ուսկից սկսանա, իրրեւ յարցացոյ յաւիտեանականին, որուն առջև « հազար տարիներ՝ իրրեւ զմի ամէն »: Այսպէս ուրեմն կը « յայտնեն երկնից զփառս Առտուոյ », այն է Ս. Սրբատին: Տիեզերական ամբողջն, որ սահմանափակ մարդկան համեմատութեամբ՝ անհուն մ'է իւր տնկաւելի միջոցներով, ժամանակներով և անչափերով, մի միայն օրէնքի վրայ հաստատուած է և կ'առաջնորդուի, այն է՝ կեդրեական ժաւերոշքան: Այս, այս միակ կէտէս՝ իրրեւ համարուն զօրութիւն ձգուած աստեղք՝ կը կատարեն իրենց այնքան անեղահարաշ և միանգամայն շնորհաշուք շրջանները: Ամենուն ձեռնառու այս օրէնքս վերէն, և բեւեալային մազնիսականութիւն վաւրէն՝ կը սախոն կը ճեղգեցնեն ահագին աշխարհները՝ մերձ գալ մօտենալ իրարաւ, և մերթ խուտէ հեռանալ: Ահա քեզ ազգ իսկ աստելութեան և սիրոյ՝ Այս՝ պատկեր մ'է բարձր օրէնքի մի՝ նկատմամբ բարձրագունին քան զինքն, բնազանցական սահմանին մէջ, այսինքն է՝ փոխանակ ժանրութեան օրինաց՝ օրէնքն սիրոյ և Արարեւ: Ինչպէս երկնային պարունակաց մէջ կայ թագնուած կէտն մի իրրեւ ծանոց, որ կը զեկամարէ բարձր. այս-

պէս և երկրիս վրայ կայ կենդանոն մի, որով ամենայն հազիւ և սիրտը բնեւային ուղղութիւն մի կ'առնուն՝ մտենալու կամ խուսելու իրարմէ, ասելու կամ սիրելու դիրքաւ և արտիք և արմատ ըզձից՝ և սէրն, որ յաճախ կը սիրէ մտքին և կամքին իսկ:

Փխտութիւնը տակաւին պարզած չէ, թէ արդեօք տիեզերական անուանեալ ծանրութիւն՝ պարզապէս մակամոտածական զօրութիւն մ'է, թէ ընդհակառակն իրապէս մարմին մի, որ իւր գերակշիռ զանկուածի ահագնութեամբ՝ առ ինքն կը ձգէ նիւթական տիեզերքը: Բայց այս առանց երկայնութեան է, թէ պէտք է՝ որ որոշեալ աեղւոյ և ամենէն մեծագոյն զանգուածին վրայ ամփոփուի ոտորակարգեալ ծանրութեանց ներքաշ ծուլթիւնն և անտի ի գոյս ծաւալի: Սակայն, հաւատոյց հետ գիտութիւնն ևս կ'ընդունի, թէ՛ հոգեկան աշխարհի և սրտերու համար՝ հարկ է որ լինի և կայ արեգակնայանման միջակէտն մի, յորմէ ուղղութիւն սղբաւ: Այդ բարձրագոյն արեգակն՝ բոլոր կամքերու և սրտերու, որոնք կը աւառնին ուղղութեան ճանապարհին վրայ, է սիրան սուրբ. վասն զի նա ոչ միայն է իւր ինքեան գաղափարական, այլ և բոլանդակութիւն ամենայն եղական բարեաց և Նա կը միացընէ անհատ խորութեան մէջ այն ամենայն բարութիւններն և գեղեցկութիւնքը, որոնք տիեզերաց թերթերու վրայ կ'երևին ցիր և ցան: Վասն զի ինչ որ զերարուն բարութիւնն ծածկած է իւր անմատոյց լրութեանը մէջ աներևապէս, նա կը յայտնէ յինչեան մարմնապէս, որով և ամենեցուն մատչելի:

Զլալի գաղափար մի տալու համար այս կենդանական սրտին համապարփակ սիրոյն սաստկութեան, ներուի ինձ բերել հետեւեալ համեմատութիւնը: Տիեզերական կարգերը փաշմոջ լոյծ զանգուածն՝ հոսելով և հոլովելով անհնարին արագութեամբ իւր ծանրութեան կեդրոնին վրայ՝ հիւլէից այնպիսի աներևակայելի թրթռացումն, կամ լաւ ևս՝ ջերմութիւնն յառաջ բերաւ երբեմն, որուն որպիսութիւնն բմբունել անկարացան աստեղագիտութիւնն և չափաբերութիւնը, թող լիկ հաշուի առնուէ զայն: Աշխարհ կենդանացը

նոյր արեգակն, որ անոր հասմանց վերջին մնացորդը կը համարուի, զեռ այսօր իսկ կը կրէ իւր ծոցին մէջ հրացեալ հալոց մի, երեք միլիոն աստիճան ջերմութեամբ: Այդ, նիւթական աշխարհի սրտն այսպէս, ապա աւրեմն ինչ պիտի լինի ջերմութիւն և մարգարտութիւն սրտեաւ կենդանոնն, որուն անհուն սուրմանց իրրկ կայծ մի, իրրկ շիջելական պատկերներ կը ներկայանան մեզ տիեզերական հուրն և ժողովին բոբբոքեալ և կայծ է, այո՛, և այն խանդակաթ սէրը՝ զոր կը տածեն ծնողք առ օրվա, և որդիք՝ առ ծնողս, և որ մայրական արիւնք՝ իրրկ կաթնադրիւր կը բղխեցնէ մօր կուրծքէն և կայծ մ'է այն սեռն և սերտ սէրը, որ փեսայի և հարսի օրտերը՝ ոսկեղէն շղթայով ի մի կը ձուլէ և կ'օգեխառնէ և կայծեր են բոլոր սրով թափաքստ հոգիներու կրծոց մէջ վառող և զանոնք մինչ ի մահ օտանող զմայլանքս: Միով բանին՝ կայծեր են երկունք՝ իրրկ թափաքսութիւն վրայ զարուց ի գոյս կատարուող սիրայ ոգեբերութիւնքն:

Անշուշտ սիրով լեցան այս աշխարհէն վեր, սիրով գեղուն այն երկնքէն վեր, կայ ուրիշ գերաւոր և անբացատրելի սէր մ'իսկ, այն է՝ սէր մարդկութեան աստուածարեալ գաղափարականին՝ ամենօրնեալ կուսին: Սէր զօրաւոր իրրկ զմահ, ըստ Երգեբողոքին, մահաւանդ լի է սէր մահու ջախջախիչ: Սակայն այս սէրս իսկ, որ Աստուածորայն սրտէն հազարեցաւ ի սիրտ կուսական մօրն՝ նոյնպէս եղական է, և իր անհուն սաստկութեամբ հանդերձ՝ հունաւոր և Մին միայն՝ այն է սուրբ սրտին սէրն անհուն է, ամենաբարձր, ամենապարիսկ և ամենալիք և Յաւիտեականն՝ այս արտի ձեռքով ուղեց ներգործել մարդկութեան մեռած սրտերու մէջ իւր բարութեան, իմաստութեան և կարողութեան յաղթանակը, անոր համար և մարմնացեալ Յանը կը փոխէր. « Հօր եկի արկանել յերկիր, և զի՛ն կամիմ թէ արգէն իսկ բորբոքէ » և իւր օրովհետեւ նա որ փարեցաւ այս սուրբ սրտան վրայ և զգաց նորա բողոք քաղցրութիւնը՝ կը վկայէ, թէ « Աստուած սէր է »: Երբեմն մի կարէ չափել այդ սիրոյ մեծութիւնը՝ առանց հաստատել ինչոյ նոյա էութեանը և Ոչ ոք՝ բաց իրմէն:

իրաւամբ բուռած է, թէ սիրոյ բնութիւնը կայացած է ինքզինքը տալու, զոհելու իւր սիրելւոյն համար: Այս է ահա այն աշուժածանելի պաղանջը, որուն մէջ իբրեւ ստաշին ծրարուած են սիրողին և սիրելւոյն բոլոր քաղցրութիւնները: Սիրոյ սրատաշարժ զոհերով լի է մարդկային ազգի պատմութիւնը. բայց գիտութիւնն՝ հանրական բնութեան խարոյկը կանգնած է մեր առջև, ուր նիւթական տիեզերաց սիրաբ կը ներկայանայ իբրեւ օրինակ հոգեկան և գերաբուն սրտի զոհին: Արդ՝ անուանեալն շուշալուծոչիան (spectral-analyse) վերլուծելով կաշուն աստեղաց բացական լոյսը, — ինչպէս մենք կը լուծենք հիստամոն ի թելը, քանոր նիւթը փորձելու համար, — ցոյց կու տայ սեզ, թէ այդ մարմնոյն, այն է՝ հրեղէն նախկին զանգուածին մէջ, մետաղներն և ամանակաբծր և անկիզանելի նիւթերն անպամ լուծուած՝ կը ձփային իբրեւ եթեր՝ կազային ուղիւհանսին մէջ. բացարձակ միակերպութիւն՝ անկերպաւրան: Սակայն նիւթոյն ճնատուր գործունէութիւնն աստի, և անտի պլազման տարերաց առ իրեանք ունեցած տեսնէ՝ անհրաժեշտ հարկ մի կը դնեն բոցեղէն զանգուածին վերայ՝ զոհելու սպառելու իւր անագին ջերմութիւնը: Այս, կը զոհուի նա, կը պաղի, կը պնդանայ և կը հատանի անթիւ մասանց: Բայց այս զոհիւ՝ մինն կը լինի բազմաւոր, անզարդն և անարդն՝ կը յարինէ տիեզերացո զարդերն և սքանչելի կարգերը: Այս զոհիս պարտական է և երկիրս բոլոր իւր ոսկին, պատուական ակունքներն և ընկերաց մէջ ծածկուած զանձերը: Սակայն և այնպէս կը մնայ կենդանուն, կը մնայ մեր դրութեան սիրտը կազմող արեգակն՝ յաւերժացնելու այն զոհին սքանչելիքը:

Նիւթականէն վերանայով հոգեկան սրտին, անկատար զոհին պատկերը՝ ամենակատարեալ եղած կը տեսնենք: Յաւիտենականին անսահման սերն, որուն մէջ ի յաւիտենից կ'երկնէին բոլոր համազոյք, որուն անչափ սաստկութեան մէջ իբրեւ զբոց կը տոչորէին սեւ բովբէք և քերովբէք, չբաւականացաւ ոչ ինչը՝ զարմանագործ բնչի վերածել, այլ ուզեց ցուցնել մարդկութեան նաև բովանդակ իւր

սէրը, զոհել բովանդակ իւր սիրտը: Առ այս կը սահմանաւորէ իւր անսահման մեծութիւնը, կը խոհարհեցնէ իւր անհաս քարձրութիւնը՝ մարդկան հասանելի ըլլալու համար և կը թանձրանայ ի մարմնի անմարմինը, մարմնապաշտներն ըմբերանելու համար. կը զոհուի խաչին վրայ. կը թաղուի երկրիս ծոցը, կ'իջնէ մինչև ի խորս ոսնդսրածետաց և զոգցես իմն կ'ոչնչանայ: Սակայն, ո՞վ աստուածային ոչինչ, յորում է իրոց ամենայն ինչ: Առ ինչ արդեօք այս ամենայն, կը հարցնէ զարմանալով անհաւատն. իսկ հաւատացեալն և գիտութիւնը պատասխանեն լի համոզմամբ, թէ առ ի նորակերտել աշխարհ մի հոգեկան՝ ամենարարծր սիրոյ. առ ի միացնել արարչութեան նիւթական պարունակը՝ իմանալոյն հետ. առ ի բերել աշխարհիս վրայ այն երջանկութեան դարը, զոր երազեցին Վիրգիլիոս, Հոմեր և Սիբիլայք. իսկ արծիւն մարգարէից Եսայիսաւ՝ իբրեւ աչօք իսկ բացօք տեսաւ վեց դար հեռաւորութենէն:

Երկնականամարին վրայ փայլող աստեղաց հետ՝ երկիրս իսկ իւր նորոգութեամբը խօսուն լիկայ է աստուածային սիրոյ՝ զոհին ձեռքով կատարուած կրօնական, բարոյական, մարդասիրական և քաղաքական սքանչելետաց: Էր զոհուի սէրն առաջին՝ հանգոյն խարայելի ազատարար Սամբատին՝ իւր անհաւատարիմ սիրունոյն Գալիլայ, այն է՝ ընտրեալ ազգին գիրկը. բայց այդ զոհի կը փրկուի բովանդակ մարդկութիւնը սատանայի և խաւար գերութենէն: Անհաշտ աստեղութեան և սիրոյն տեղ՝ կը թագաւորեն աշխարհիս վրայ սէր և խաղաղութիւն ցանկալի: Բռնակալութեան բիրտ և կործանող զօրութեան տեղ՝ կը կանգնին ազատութիւն, հասարակութիւն և ընկերաշատութիւն: Տգիտութեան և մուրթութեանց խաւարակուտ և ճնշող գիշերը՝ կը փոխուի գիտութեան և ճշմարտութեան անմոտ արեգակին: Թշուառութեան և ցաւոց կը յաշտուին երջանկութիւն և ճշմարիտ վաշտէր կենաց: Ոչ ևս է զգայականութիւն, որ կը վարէր զմարդ դէպ ի անկարգութիւն և յոճիքս, այլ ք. Սիրան՝ որ կը յորդորէ ի սէր իսկական բարոյն և ազնութիւն. և ընտանեաց և ընկերութեան խաղաղութեան հի-

մուկնք՝ հաստատուած են արդէն արդարութեան, իրաւանց եւ սրբութեան վրայ: Մէկ խօսքով՝ մարդկութեան սիրտը գոյացապէս միացած է աստուածայնոյն հետ, և ննջած և մեջած ժամանակ՝ միշտ անով կը բարխէ:

Բաւրէ, այլ ի՞նչ կրնար ընել աստուածային սիրտը, զոր բրած չլլայ, ըստ այնմ. « Չի՛ն պարտ երանել այգոյ իմոյ, և ես ոչ արարի »: Այլ ի՞նչ բանի կր փափագէր մարդկային սիրտն, որուն հասած չլլայ: Ամենայն ինչ կատարեալ է. ահաւասիկ սիրոյ զոհն, ահա սրտի գաղտնիքը:

Թաւալեցէք ուրեմն արշաւասուր, արեւզակն և լուսարփիք, ձեր հրեղէն անուոցը վրայ: Վասն զի մշտնջենաւոր է սիրտն՝ որ իւր անհուն սիրովը միշտ պիտի արծարծէ զձեզ: Հաշիւը և մաշիւր, լուսին, վասն զի լոյսն առաւօտին պիտի զիշերօթէ միշտ առ քծ: Անցիր, երկիր, եղանակէ յեղանակ, նորոգուէ յաւետ վաշեալս զեզոյի: Վասն զի այժմ աւելի քան երբեք կը յարկեն քեզ օրհնութիւնք երկնային օրտին: Օրօրէ, մայրիկ, փափկիկ հրեշտակը սիրտաբոյ գրկացց մէջ, վասն զի հեթանոս ահռէն աւելի սուրբ հոով մի կը բորբոքէ նա քու կուրծք, և ոչ որ այլ ևս պիտի կորզէ զայն քեզմէ: Հնչէ երջանաւաւ քնար տիեզերական. վասն զի վերինը՝ եղան ներքին, և ներքինք՝ վերնոց բաղկակից: Հնչեցէք, սուրբ հրեշտակներ, յարուցեալ փեսային յաղթական երգը՝ սիրեցեալ հարսին լսելիքը: Վասն զի աստուածային սէրը՝ մարդկայնոյն դուրս կանգնած՝ կը բաղիւէ գոյելով: Բայց ինչ, քոյր իմ հարսն, բաց ինչ՝ աղանձակ իմ:

Ահա այսքան և այսպիսի ցնծութեանց մէջ է, որ խորհրդական հարաւ, նոյնն և մայր բազմածին որդւոց, ձեռք ձեռքի տուած և սիրա ընդ սրտի՝ իւր փեսային, կ'իջէ խնկոց պաշտին, շուշանաց պարտիզին և վարդենիաց բուրասանին, այն է՝ եկեղեցւոյ մէջ, առ ներու իւր սուրբ միութեան յոբելանը, վաշեալու սուրբ սիրոյ զմայլմանքը: Հոն է աստուածութիւնն և մարդկութիւնը միանգամայն. հոն են երկինք և երկիր: Հոն են ծիրանածին մարտիրոսաց բազմութիւնք. հոն են բիրտաւոր կուսանք պարաւորք: Հոն կը

հնչեն երանուէտ երգք և մրմունջք և անվերջ աշխուշ:

Անցան դարեր, անցան սերունդներ, ևս կայն բնաւ պիտի չանցնին երկնաւոր սիրոյ յափշտակութիւններն. վասն զի « Վուրբ բազում », ըստ Երեմբղոյն, և համասարած ողկիածոք պիտի չկարենան շիջուցանել զայն: Հասարակաց է նա, և իւրաքանչիւրոց առանձին ժառանգութիւն: Այն սիրտը՝ որ չի ներշնչուիր այս սիրովս՝ մեռած է. այն սէրն, որ չի բղիւսեր այս սրտէս՝ պատրանք է և դաւաճութիւն:

Արիք, ուրեմն, հեծողք ի խոր թշուառութեան, ի՞նչ այս դրախտիս մէջ, և պիտի մխիթարուիք անտարակոյս: Արիք, ձեր քաղցր ամուսիններէն զրկուած, սգաւոր այրիք, նա պիտի կարգէ ի վերայ ձեր զսէր: Արիք, արբուն պատանիք, որ կապուած ի սոռոռն հրապուրանաց աշխարհի՝ կը հեծէք. զի նա լուծելով ձեր կապանքը, մինչև երկինքը պիտի բարձրացնէ զձեզ՝ իւր աննման գեղովը: Արիք, հրեշտակերամ մանկտիք, որ շուշանափայլ թիթեռնիկներու նման կը թևածէք ի վեր և ի վայր՝ կենաց զարնան զուարթածաղիկ օրերու և ժամերու ետեէն. արիք, խայտացէք Յիսուսական սիրոյ շերմ և լուսաւոր հովիտներուն մէջ, զի նա պիտի յազեցնէ զձեզ անթառամ դրախտի վարդերով և թիւհնով: Արիք զուք մանաւանդ, ո՛հ իմ համազգի սիրեցեալ որդեր, որ զուրկ ի ծնողական գգուանաց՝ կը թափառիք մերկ և ողբաձայն, և ձեր ախար վայելելով և վանգերով յար սրտերը կը կեղեքէք, զի նա իւր զրկօք և գգուանօք ձեր աղի արտասուքը պիտի սրբէ: Արիք, աւա՛ղ, ողորմ բաղդին խաղալիք դարձած, մատաղատի և քնքղչ օրիորդներ. զի նա պիտի տայ ձեզ « տեղի անուանի » իւր յափշտակական ուստերաց և դատերաց մէջ, և ձեր թշուառութիւնը՝ երջանկութեան փոխէ: Արիք, անարգութեան և լքեալների մարդկանցով, զի նա իւր սիրալիւր գիրիւր պիտի ժողովէ զձեզ: Ո՛ւր էք, ուրազողներ և խաչն ուծաղողներ, զի խաչեցելոյն գթալիւր և լուսափարփաւ աչքերն զձեզ կ'որոնեն: Արիք ամենեքեան, զի « Եղիցի Աստուած ամենայն յամենայն »:

Ո՛վ Եզեմ¹ նորակերտ, իմաստութիւն անհաս, սէ՛ր անճառելի եւ անբաւ: Հոյակաւորն Եւդոքս գիտութեան տենչիւ արբեալ՝ ցանկացաւ երթալ ընկղմել արեգական վառաբանին մէջ եւ կիզանիլ: Բայց եւ բիւր անգամ՝ կ'ընտրեմ, երկնային սիրտ, քու անբաւառ եւ անուշակ սիրոյդ մէջ յար տղօրիկ, քան թէ գիտնալ անսր գաղտնիքը: Վասն զի գիտութիւնք պիտի խախտան զբ մի, իսկ սէրն՝ անմահ է:

Շիրակացի

ՍՈՒՐԷԱՆԿԱՆ ԲԱԶՄԱՎԻՊԻ

ՆՈՐ ՀԱՐՑՄՈՒՆՔ

1. ԱՆՈՒԱՆՔ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՄՍՈՑ

Ի՞նչ տեղեկութիւններ կամ արդեօք ամսոց ազգային ըմիկ ամուսնց ծագմամ մասին: Կը զխցոյի՞ թէ ո՞վ հաստատեք է զայն, եւ ե՞րբ, քրիստոնէութենէ յառաջ թէ յետոյ: Ումի՞ արդեօք իւրաքանչիւր իրեն յատուկ մշամակութիւնը:

2. ԲԱՌԱԿԻՏԱԿԱՆ

Ազաթամզեղոսի յառաջաբանին մէջ ամծանօթ քառ մի կայ հանգեւտապատական (յէջ 20, տպ. Վեմետկոյ, 1862), որ չի գտնուիր բառարանաց մէջ եւ ամորոշ իմաստ մ'ունի, որու մասին յարգ. հրապարակիչք եւս (յամին

1885) հետեւեալ ծանօթութիւնը կու տամ. «Այսպէս է ի Փարիզեան հին ձեռագրի. Թողքս այնպէս՝ մինչեւ ժամանակաւ ստուգեսցի բառ, որ թուի աղաւաղեալ». արդ կը փափաքէի զիսմալ թէ հայ բանասէրք եւ լեզուագէտք ի՞նչ կարծիք ունին այդ բառի մասին, եւ լինպէս կը մեկնեն կամ կը սրբագրեն: Այսպէս հասեւ Հարաբեմութիւնք Եւրոի ամվանք զլութեամ մի մէջ կը համդկպինք տնտեսարանք քառին, որուն ծագումն եւ մշամակութիւնը ամպայտ է:

3. ԱԶԳԵՐՈՒՄ ՄԷՋ ԲԱՌԱՐԱՆԱՑ ՅԱՅԱՌՈՒԹԻՒՆ

Տարուէ տարի մորամոր բառգիրքներ յերեւամ կ'եմեն ազգերմուս մէջ. եւ եթէ այսպէս շալումակուի, սակաւ ժամանակէմ մեր լեզուիմ բառերում պիտի հաւասարին. իրաւ, ուրախալի բամ մէկ կողմամէ, բայց երամի՞ թէ քիւ մ'ալ՝ փոխանակ թիւը շատըմեղու՝ բովանդակութիւնը բարւոքելու ուշ դրուէր. վասմ զի ըրած օգուտ. մին շատ մուազ է քամ զվեռսմ՝ զոր կ'ըմեն ամհեթեթ եւ հայ ակամշաց դժպիհ բարդութեամբք:

ա. Արդեօք վայելուչ չէ՞ր՝ որ այդ բառգիրք շինողք մախ լաւ հմտամալիմ հայերէմ լեզուի կանոնաց եւ քերականութեան, եւ յետոյ սլըսէին հեղինակ դառնալ:

բ. Կարեւր չէ՞ արդեօք ազգերմուս մէջ ունեմալ ակաղեմիա մը, հմտտ ամծիմքերէ կազմուած, որ այդ դժոխալուր քառերէ՞ դեռ հրապարակ չի մետուած՝ քննութեամ խիստ բովքէմ անցըմէին:

